فەرهەنگەکەی ئۆگوست ژابا

د . موحسین ئەحمەد عومەر

ئەم فەرهەنگە کە بە یەکێك لە کارە نایابەکانی (ژابا) لە قەڵەم دەدرێ :
(M.August Jaba, Dictionnair Kurde_Français,publié par ordre de L'Académie Impériale de Sciences, par Ferdinand Justi, St.pétersbourg ,1879.463 pp.)
لەساڵی ١٨٧٩ دا لە (سان _ پیتەرسبۆرگ) لە لایەن (ئەکادیمیای شاهانە بۆ زانستەکان) چاپ و بڵاوکراوەتەوە . سەرپەرشتکاری چاپ و بڵاوکردنەوە و پێشەکی لە لایەن (فێردیناند ژوستی) گیراوەتە ئەستۆ . ئێمە لێرە پێشەکییەکەی (ژوستی)یان کردوّتە کوردی، بۆ ئەوەی خوێنەر و رۆشنبیرانی کوردی تێڕوانینێکیان لە بارەی ئەم فەرهەنگەوە هەبێ، چونکە دەمێکە کۆمەڵێك لە نووسەر و پسپۆرانی بواری کوردناسی لەسەر ئەم فەرهەنگە دەنووسن و بڵاودەکەنەوە، بێ ئەوەی یەکێکیان سەرنجێکی ناوەوەی ئەم فەرهەنگەی دابێ، لێرەشەوە کۆمەڵێك پرسیار خۆی رەپێش دەنێ، ئایا زمانی کوردی لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەم، سەردەمی نووووسین و ئامادەکردنی ئەم فەرهەنگە لە لایەن (ژابا) بە هاوکاری (مەلا مەحمودی بایەزیدی) چۆن بووە ؟ ئایا (ژابا) کوردیی ئەو سەردەمەی باش زانیوە، ئایا هاوکارەکەی کوردییەکی چۆنی نووسیووە ؟ ئایا کوردناس و رۆژهەڵاتناسەکان تا چەند چوونەتە ناو کۆمەڵی کوردیی ئەوسا و روخساری زمان و رۆشنبیری لە ناو کورددا چۆن بووە ؟ بێجگە لە دەیان پرسیاری دیکە، هەڵبەت لەرێگای سەرنجدانی زمانی ئەم فەرهەنگەوە، ئەم پرسیارانە و گەلێك پرسیاری دیکەش وەڵامیان دەدرێتەوە. لە هەمان کاتدا وەڵامی ئەو پرسیارەش دەدرێتەوە کە کەس لە هیچ سەردەمێك هێندەی کورد خۆی شارەزای زمانەکەی خۆی نییە، ئەمەش لەو ڕوانگەیەوە دێ کە (ئێگوسەنتریزمی رۆژئاوایی) کە رۆژهەڵاتناسی و کوردناسی بە کەرەستە و ڕوانینی خۆی دادەنێ، لەو گۆشە نیگایەوە دێ کە مرۆڤی کورد لەبەر ئەوەی لە ناو ئاووهەواو پێکهاتوویەکی

کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری و شارستانی و ماددیی ئەو سەردەمەدا ژیاوە، خاوەن نوخبەیەکی هوشیار و خوێندەوار نەبووە، بتوانێ ئەویش (ئێگۆسەنتریزمێکی کوردی) بنیات بنێ، خوێندنەوەیەك بۆ ناوەوە بکا کە لە ناوەوە سەرچاوەی گرتبێ، هەموو ئەمەش بێگومان مێژوویێکی کولتووریی تایبەتی لە پشتە، کە دەشێ هۆی سەرەکی بگەڕێتەوە بۆ سەردەمێکی کۆن، هەروەها لە رووی پێکهاتەشەوە، دەگەڕێتەوە بۆ شێوە تۆڕێکی کولتووریی تایبەت کە وەك خەوێکی شارستانی ئاڵۆز دێتە بەرچاو . دەشێ لە روانگەی ئەنترۆپۆلۆژیی کولتووری و لێکۆڵینەوە مێژووییەکانەوە، ڕوانگەیەکی دروستمان دەست بکەوێ کە تەواوی رۆژهەڵات بە کوردیشەوە بە درێژایی مێژووی ئەم پێنج سەدساڵەی دوایی تێیدا ژیاون. مەسەلەکە هەمووی پەیوەندیی بە هۆشیاربوونەوەی (من _ego)ی رۆژئاواوە هەیە، لەو سەریشەوە مەسەلەکە هەمووی پەیوەندی بە خەوتنی یان لاوازی (من _ego) ی کورد و رۆژهەڵاتەوە هەیە. رۆژئاواییەکان، هەر لە زوویێکەوە، لە رێگای زوو بە ئەنستیتۆ بوون (سەرهەڵدانی دەزگاو بنکەکانی لێکۆڵینەوە لە گشت بوارێکەوە) وێرای بە دەستەڵاتبوون و دۆزینەوەی بواری دیکەی دامەزراندنی دەسەڵات تێیدا لە دەرەوەی رۆژئاوا (ئەوروپای سەدەی نۆزدەم) نێردراوی ئایینی و بازرگانی و سیاسی و جیۆگرافی و پیشەیی و سروشتی_ یان بۆ دەرەوە دەنارد بۆ لێکۆڵینەوە، هەموو ئەم لێکۆڵینەوانە وەك زەخیرەیەکی شارستانی لە خزمەتی بە هێزکردن و دەوڵەمەندکردنی ئەو (من _ego) یەی رۆژئاو بووە، لە هەمان کاتیشدا بۆ کونترۆلکردن و پاوانکردنی ئەویتر بووە، ئەویتری خەوتوو، ئەویتری بێ (من _ego) ئەویتری کورد و رۆژهەڵاتی. دەشێ ئەنترۆپۆلۆژیی کولتووری جوانتر باس لەو (من _ego)ە خەوتووە بکا. بەو مانایەی جیاوازیی کولتووری پێش هاتنی گۆڕانە گەورەکان لە کۆتایی سەدەی نۆزدەم، کە هەر ئەمەشیان بۆ خۆی بەشێکە لە کۆنترۆلی ئەویتر لە لایەن ئێگۆسەنتریزمی ئەوروپایی یان روژئاوایی، ئەم ناهاوسەنگییەی دروست کردووە، بەو مانایەی لەگەڵ هاتنی کۆتایی سەدەی نۆزدەم مۆدێلی شارستانیی رۆژئاوایی لە شێوەی خوێندنی نوێ و عەلمانیەت و ناسیۆنالیزم و شۆڕشی پیشەسازی و هێرشی بزووتنەوە فیکری و ئیدیۆلۆژییەکان لە ئەوروپاوە بۆ ڕۆژهەڵات، خۆی لە خۆیدا بە کاری ئەنستیتۆی ڕۆژئاواییەکان دادەنرێ، سەرەنجام لێرەوە پەیوەندییەکی دیکە دروست دەبێ کە هەتا ئەمڕۆش ناهاوسەنگییە کۆنەکە درێژەی هەیە . من _ego_ی رۆژهەڵات و کورد تا رادەیەك لە ناو هەمان پەیوەندیی شارستانیی کۆن دەژیێ، (ئەم روانگەیە رۆژهەڵاتی دوور ناگرێتەوە) ئەگەرنا پەیوەندی و هەڵکەوتێکی لەم جۆرە چۆن لێکدەدرێتەوە، ئەنستیتوە ئەوروپاییەکان، هەروەك چۆن نێردراویان بۆ لێکۆڵینەوە لە گژوگیا بۆ کوردستان هەر لە سەرەتای

سەدەی شانزەم و حەڤدەم ناردووە ، لە هەمان کاتدا نێردراویان بۆ لێکۆڵینەوە لە مرۆڤی کورد و زمانەکە و وڵاتەکەشی ناردووە .

لە خەوڕابوون و بێداربوونەوەی رۆژئاوا (کە دەکا ئەوروپای کۆن بەتەنیا) دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ڕێنێسانس، سەردەمی بووژانەوە، یەکەمین هەوڵی دەرچوون بۆ کۆنترۆڵی ئەویتر، هەروەها یەکەمین هەوڵی بیناکردنی (من _ego) شارستانیی رۆژئاوا لەگەڵ دۆزینەوەکانی (کریستۆڤەر کۆلۆمبس) لە ساڵی ١٤٩٢ دا دەست پێ دەکەن، لە ناوەوەش ، واتە لەناوەوەی ئەوروپاش، زەمینەی ئەم هەوڵ ودەرچوون وبیناکردنە تەواو لە بار بوو، ئەگەر (دۆن کیخۆت) ەی (سێرڤانتێس) بە نموونە بهێنینەوە، کە هەر لەو سەردەمەدا بڵاوبووەتەوە، ڕوانینێکمان لەم بارەیەوە دەداتێ، دۆن کیخۆتە دژی ئەفسوون و خورافیات و ئێگۆی نێگەتیڤ و خەوتووی میللەتانی ئەوروپایە، بەو مانایەی لەو سەردەمە، سەردەمی دەسەڵاتی ئایین و موحاکەماتی کلێسا و حوکمی دیسسپۆتیزمی کلێسا بوو، (سێرڤانتێس) وەك رۆشنبیرێك، بێگومان ئێگۆیەکی پۆزەتیڤە و موڵکی هەموو مرۆڤایەتییە، بەڵام بە هیچ شێوەیەك بەشێك نییە لە ئێگۆسەنتریزمی رۆژئاوایی، ئەو رووی ناوەوەمان پیشان دەدا، بەڵگەیەکیشە بۆ زیندووبوونەوە ، لێرەوە مەبەستی ئێمە ئەوەیە، ئەنستیتوەکان کە سەرهەڵدانیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەم سەردەمە، بۆ ئەم بێداربوونەوەیە، دەستەڵاتێك دامەزرا تەواو پێچەوانەی زیندووبوونەوەی بەو شێوەیەی (سێرڤانتێس) دروستی دەکا، ئەم زیندووبوونەوەیە زیندووبوونەوەی دەستەڵاتە، دەستەڵاتی رۆژئاوا، کە بنکەکەی لەسەر جیاوازیی کولتووری بە هەموو پێکهاتەیەکی ناوەوەی خۆی دامەزراوە، وەك ئایین، سیاسەت، بەرژەوەندی ماددی، جیۆگرافی ...هتد، دواتر بە درێژایی سەدەکانی حەڤدەم و هەژدەم و نۆزدەم، ئەم دەستەڵاتە پێکهاتووی ناوەوەی کۆلۆنیزاسیۆنی پێکدەهێنا، یان بەشێوەیەکی دیکە روخسارە سەرەکییەکانی کۆلۆنیالیزم بوو، کە بنکەی ئەمەش ئەوروپای ئەو سەردەمەبوو. ئەم پەیوەندییە لەگەڵ ساڵی ١٩٠٠ دا تەواو دەبێ، هەر لەوساڵانەشدا رۆژهەڵاتناسی وەك ئیدیۆلۆژی ئێگۆسەنتریزمی ئەوروپایی بەشێوە کۆنەکەی تەواو دەبێ و پەیوەندی نوێ شوێنی دەگرێتەوە، دەبینین هەر لەو سەردەمەشدا رۆژهەڵات، بەتایبەتی رۆژهەڵاتی ناڤین و کورد کەوتوونەتە ناو شارستانی و مۆدێلی ژیانی رۆژئاوایی، هەرلێرەشەوە وەك بڵێی بێداربوونەوەیەك بەم هۆیە روویدابێ لە ناو مرۆڤی کورد و رۆژهەڵاتی، دەبینین، یەکەم رۆژنامەی کوردی سەرهەڵدەدا لەلایەن یەکەم نوخبەی رێکخراوی کوردی لەرووی سیاسی و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەوە. ئەم هەڵکەوتە چۆن گەشەی کرد و چۆن رووی دا، بێگومان ئێمە مەبەستمان ئەوە نییە بڵێین ئێگۆسەنتریزمی ئەوروپایی کە دەکا ئێگۆسەنتریزمی رۆژهەڵاتناسی وەك سەرتاپا هەڵکەوتێکی نێگەتیڤە، بەقەد ئەوەی مەبەستمانە بڵێین لە بەرچی مرۆڤی کورد و

ڕۆژهەڵاتی کەرستەی کۆنترۆڵ و کەرستەی دەرچوون و فراوان بوونی ئەم ئێگوسەنتریزمەیە، ئایا ئەمەیان ناگەڕێتەوە بۆ نەبوون یان بگرە لاوازی و نەبوونی خوێندنەوە و ڕوانگەیەکی سەرتاپاگیر بۆ خۆی و بۆ بوون و هەموو گەردوون، ئایا ئەمەش وەك خەوێکی کۆمەڵایەتی نایەتە بەرچاو؟ هەڵبەت من مەبەستم خەوی ئینسانی نییە، چونکە ڕۆژهەڵاتییەکان سەرەڕای بوونی کوێرەوەریی ماددی و ڕۆشنبیری لە سەردەمە کۆنەکان، بەتایبەتی لە سەردەمی بووژانەوەی ڕۆژئاوا تا ساڵی ١٩٠٠ سەرەڕای ئەم هەلکەوتەیان دیسان هەر بیریان کردۆتەوە و وەك شارستانی سەیری خۆیان کردووە، لە بەر ئەوە، لەوبڕوایەدام، نووسینی فەرهەنگێك لە سەر کورد یان هەر کارێك لە سەر ڕۆژهەڵات، بەری یەکەمین هەنگاوی (کریستۆفەر کۆلۆمبس) بوو ، کە یەکەمین هەنگاویش بوو بۆ دەرچوون و کۆنترۆڵ کردنی ئەویتر، ئەویتری جیاواز لە خۆی، ئەمەش سروشت و هەلکەوتێکی تازەی دا بە ڕۆژئاوا کە پڕە لە خوێندنەوە و ڕوانینی پۆزەتیڤ و نێگەتیڤ. سەرەنجام هەر لەم ڕوانگەیەوە دەبێ ئەم فەرهەنگەش هەڵبسەنگێندرێ . ئەم فەرهەنگە لەلایەن (ژابا) و بە هاوکاریی (مەلامەحمودی بایەزیدی) نووسراوە. (ژابا) وەك ڕۆژهەڵاتناسێك و کوردناسێکی رووس، هەروەها وەك دیپلۆماتێك، شتێکی ئەوتۆ لە سەر ژیانی نازانرێ. (ئۆگوست ژابا) بە ڕەچەڵەك وەك شۆدزکۆ پۆلۆنیە، بەلام بە کەسایەتی و ناسنامەی رووسی ناسراون . (ژابا) لە ساڵی ١٨٠٣ دا لە (پۆلۆنیا) لە خێزانێکی ئەریستۆکراتی لە دایکبووە . ئەو هەر لە زوویێکەوە بە هۆی کارکردنی لە ناو ئەنستیتووەکانی دیپۆلماسی و سیاسی و دەوڵەتی، وەك پسپۆڕ لە زمانەکانی تورکی و عەرەبی و فارسی و دواتریش کوردی ناسراوە، دەتوانین بڵێین تەواوی کارەکانی (ژابا) لە سەر کوردە. بێجگە لەم فەرهەنگە خاوەنی کتێبی (تێبینی و چیرۆکە کوردییەکان)یشە، کە لەگەڵ (مەلامەحمودی بایەزیدی) نزیکەی (٥٦) تێکستی کوردییان تۆمارکردووە و وەریان گێڕدراونەتە سەر زمانی فرەنسی. ئەم کتێبە بە (Recueil de Notices et Récits Kourdes) ناسراوە کە لە ساڵی ١٨٦٠ دا لە (سان پێترسبۆرگ) چاپ کراوە و بلاوکراوەتەوە وێڕای هەندێ تێکستی تر و پێشەکی. ئەم فەرهەنگە، کاری (ژابا) یە و لەوسەردەمە ئامادەکراوە کە لە (ئەرزەڕوم) کۆنسوڵی رووسیا بووە، هەر لەم شوێنەش بە هاوکاری لەگەڵ (بایەزیدی) لەسەر داوای ئەکادیمیستی ئەلمانی دۆرن زۆرکاری کردووە، ئەم کتێبەی سەرەوە لەگەڵ هەندێکی دیکە بە داواکاری ئەو بووە. ئێمە پێشەکی ئەم فەرهەنگەی ژابا- مان کردۆتە کوردی بۆ ئەوەی خوێنەری کورد بکەوێتە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆ لەگەڵ ئەم کتێبە، هەر تەنیا بە ناوهێنانی نەوەستین وەك زۆر لە سەرچاوە کوردییەکان بە ڕاگوزاری بە تەنیشتیدا تێدەپەڕن، بێگومان خوێنەر ئینتیباعێکی گشتی لە بارەی فەرهەنگەکە وەردەگرێ،

هەروەها لە هەر شوێنێك پێویست بووبێ تێبینیی خۆمان بە ناوی (وەرگێڕ) نووسیوە. دوا شت دەبێ ئەوەش لەبەرچاو بگرین کە زمانی کوردی ئەم فەرهەنگە بریتییە لە زمان و زاراوەکانی ناوچەی وان و بایەزید و بتلیس و موش و ئەرزەروم و ئەرزنجان و قارس کە دەکەونە باکووری کوردستان. ناشێ بڵێین زمانی کوردی ئەم فەرهەنگە بریتییە لە زمانی سەرتاپای کوردی ئەو سەردەمە، تەواوی کوردییەکەی لەگەڵ زمانی ئەمڕۆی کوردی کێشەیەکی ئەوتۆی تێنەگەیشتن دروست ناکا، دەشێ ئەم ڕوانینە زیاتر بەسەر سۆرانی پەیڕەو ببێ، بەو مانایەی ئەمەی دوایی زۆر گەشەی کردووە، ئەوەی دەمێنێتەوە هەندێ تایبەتمەندیی ناوچەکانی باکوورە، وێڕای ئەم هەموو وشە عەرەبی و فارسییانەی کە تیایدان، ئەمڕۆ زۆر کەم لە ناو کوردی (بە سۆرانی و کرمانجیەکەی) بەکاردێ، ئەمەش شتێکی ئاساییە، چونکە نێوانی ئەم کتێبە لە گەڵ ئەمڕۆ نزیکەی سەدوپەنجا ساڵێك دەبێ، لەم سەدوپەنجا ساڵە، بەتایبەتی، ڕاستەوخۆ دوای ئەم فەرهەنگە، نوێبوونەوەیەك لە ناو کورد سەرهەڵدەدا، سەرەتاکانی ئەمەش لە بەرایی لە (ئەستەنبوڵ) بوو کە کار بە زمانی ئەم فەرهەنگە دەکرا، پێی دەنووسراو بڵاودەکراوە، بەڵام ئەم بەکارهێنانە لەگەڵ ساڵی ١٩١٨ دا کۆتایی پێ دێ، هۆیەکەشی هەموومان دەزانین چییە و چۆن بووە، بە پلەی یەکەم گۆڕانە سیاسییەکان لە پشت ئەم پچڕانە بوون، دواتر، کوردستانی عێراق یان (باشووری کوردستان) وەك لە بڵاوکراوەی بیستەکانی کوردستانی عێراق هاتووە، ئەو ڕۆڵە تازەیە دەگێڕن، لێرەش زمانی بەکارهێنراوی تازە هەمان ئەو زمانەیە کە (نالی) و ئەوانی دوای ئەم درێژەیان پێداوە، لێرەشەوە زمانی کوردی بەکارهێنراو تا ڕادەیەك جیاوازی هەبوو لەگەڵ زمانی ئەم فەرهەنگە، لەگەڵ ئەمەشدا دەبینین، زمانی ئەم فەرهەنگە سەرەڕای ناوێزەیی و دەگمەنی، سەرەڕای زۆر لێکدانەوەی پێچەوانە و وشە و دەستەواژەی بە هەڵە هاتوو، فەرهەنگێکە ئەمڕۆش هەمان نرخی تایبەتی خۆی هەیە، بەلای کەمی دەبێ ئەو لایەنە لە بەرچاو بگرین کە ئەمە لەلایەن دووکەس نووسراوە یەکێکیان بێگانەیە و کوردییەکەی زۆر دروست نەبووە، ئەویتریان کوردێکە وەك ڕۆشنبیرێکی ئەو سەردەمە، بێ بوونی سەرچاوە ونموونەی فەرهەنگی لەم جۆرە، وەك زەوییەکی بەیار، کاریان لەناو ئەم زمانەدا کردووە. لە ڕووی ڕێنووسیش بەهەمان ئەو ڕێنووسە فارسییە نووسراوە کە ئەمڕۆش بۆ زمانی فارسی بەکار دێ، بەڵام هەندێ تایبەتمەندی زمانی کوردی لە بەرچاو گیراوە، وەك لە بەکارهێنانی ئەم پیتانە بەرچاو دەکەوێ:(ڤ ، ژ ، (ڴ) ، ژ، پ ، وو ، چ ، ...هتد)، سەرەنجام، ئەم فەرهەنگە وەکو سەرچاوەیەکی نایاب و دەگمەن بۆ زمانی کوردی دەمێنێتەوە، دواجار ئەم فەرهەنگە کوردی - فرەنسییە، سەرەڕای ئەوەی دەشێ خوێنەری فرەنسی بەپلەی یەکەم سوودی لێ وەربگرێ، کوردی ئەمڕۆش بەهەمان ئاست دەتوانێ سوودی لێ وەربگرێ.

پێشەکی فەرهەنگەکەی (ژابا)
(فەرهەنگی کوردی _فرەنسی)

ئەم فەرهەنگە کوردییە کە چاپکراوی (ئەکادیمیای شاهانەیە)، کاری جەنابی کۆنسولی جارانی رووسیا، بەرێز (ئۆگوست ژابا) یە لە (ئەرزەڕوم) ، کە زیاتر لە ناو جیهانی زانا و ئەدیبان بە دانەری کتێبی "تێبینی وچیرۆکە کوردییەکان"ناسراوە. ئەم کتێبە سەرچاوەیەکی زانین و زانیارییە لە بارەی زمان و ئەدەبیاتی خێلەکانی کوردستان کە لە لایەن دانەرەوە کۆکراوەتەوە و وەرگێردراوە، لە شاری (سان پیتەرسبۆرگ) لە سالّی ١٨٦٠ دا چاپکراوە. دەستنووسەکە لە سالّی ١٨٦٧ پێشکەش بە ئەکادیمیای شاهانە کراوە، دواتر بەرێز (ژابا) خۆی فەرهەنگێکی (فرەنسی_رووسی_کوردی) دەولّەمەندتری خستە سەر وشەکان. منیش ڕستە و وشە تازەکانی ئەم فەرهەنگەی دواییم خستە ناو ئەم فەرهەنگە (کوردی_فرەنسییەوە). بەرێز (ژابا) هەلّبژاردەیەکی دەولّەمەندی لە ئاخاوتنی کوردی خستە بەردەستم کە شایانی ئەوەن بلاوبکرێنەوە. رێگام بە خۆمدا وشە نوێیەکان کە لەم دەستنووسەدا هەبوون بخەمە ناو ئەم فەرهەنگە. (ئەکادیمیای شاهانە) پارادیگمی (ڕێساکانی گەردان کردن) ی رێزمانی دەستنووسەکەی وێڕای لیستی ئاوەلّناوەکانی بۆ ناردم تا لەم کارەمدا لەبەرچاوی بگرم. کۆکراوەی وشە کوردییەکان هەروەکو لێرە بەرچاو دەکەون تا ڕادەیەك تەواوە، دەشێ هێشتا دەولّەمەندتر بکرێ بە زیادکردنی هەندێ وشە و دەستەواژەی تایبەت بە مێژووی سروشت. وشەی تورکی وعەرەبی بە رادەیەکی زۆر بەرچاو دەکەون، دەتوانین هێشتا زیادیان بکەین، بەلّام لە بەر ئەوەی لە ناو کاغەزو نووسراوەکانی سۆسا_M.Socin زۆرم بینین، پێم باشتر بوو لەم رووەوە سنوورێکیان لەم چاپەدا هەبێ. چونکە واهەست دەکەم کوردەکان ئازادانە وشە و دەستەواژەی تورکی و عەرەبی وەردەگرن بێ ئەوەی بیگۆڕن، کۆکردنەوەیان لێرە و جێکردنەوەیان کارێکی بێسوودە. لەوکاتەی بەرێز (ژابا) لە پالّ وشەکان و ڕستەکان تێبینیی خۆی داناوە، لە ناوفرمانەکانیشدا فۆرمە سەرەکییەکانی شیکردنەوە و شرۆڤەکردنی داناوە، ئەمەش راستەوخۆ دەبینرێ. (پێرگارزۆنی) یش هەندێ فۆرمی فرمانە کوردییەکانی خستۆتە سەری وەك: ڕاناوەکانی کەسی تاك کە لەلای ئەو وەك ڕاناوەکانی کەسی کۆنن، پاشان فۆرمی رابردووی (تەواو) یشی خستۆتە سەری کە بۆ هەموو کەسەکان تاك و کۆ وەکو یەکن، ئەمەش تەنیا بەو ڕاناوانە لێك جیادەکرێنەوە کە بە دوایاندا دێن لە کاتی نووسین و ئامادەکردندا بە نموونەوە ئەم زەمەن و حالّەتانە باس کراون وەك: ڕانەبردوو، داهاتوو، رابردووی بەردەوام، رابردووی تەواو، ئیسمی مەفعول، فۆڕمی ڕۆنانی کار، ئیزافە ، ئیسمی فاعل، رابردووی سادە،

ئیسمی فاعل ((كه لەگەڵ: وێڕای...، له گـەڵ...، بـەدەم...، كـە...،) لـە كـوردی فۆرمولـە دەكرێن_وەرگێڕ))، چاووگ. (ژابا) بۆ ڕێنووسی پیتە كوردی و عەرەبیەكان ڕێنووسی فرەنسی بەكارهێناوە (وەك: chبە ş بۆ sch ی ئەڵمانی، له ئەڵمانی دەبێت ch ، UO بەرامبەر بـە u یان û) بۆ نموونە: پیش بەpych, ηρедЪ devant نوسراوە. هیچ شـتێكی لیّ نـەگۆڕدراوە، چونكە من بۆ خۆم ئیملای بنچینەیی كۆكراوەكانی پێشووم بەكارهێناوە كە لـە فەرهەنگەكـەدا بەكارهاتوون. شێوازە جیاوازەكانی ئیملا و ڕێنووسی ئەم كۆكراوانە بە شێوەیەكی گشتی لەگەڵ ئیملا و ڕێنووسی زمانی دایكی دانەرەكان گونجێنراون، ئـەو ڕێنووسـەی (پێرگـارزۆنی) بـەكاری هێناوە لە لایەن (لێرخ) دانراوە كە لە بەشی دووەمی كتێبەكەی لە سەر كورد بڵاوبوّتـەوە. زۆر بە دەگمەن گومان لە ڕێنووس كردنـی دەنگـەكان دەكـرێ. بـۆ نموونـە (پێرگـارزۆنی) دەنووسـی telingia ،دەتوانرێ بە تلنگیا یان تلنجا بخوێندرێتەوە. باشـترین ڕێنووسـی زانسـتی لـە وشـە لێكدراوەكان لە لایەن (لێرخ و سوسین) ەوە نووسـراون. بـە پێـچەوانەوە زۆرجـار خـۆم ڕێنووسـە رۆژهەڵاتییـەكانم راسـت كردۆتـەوە ئەمـەش شـتێكی زۆر پێویـستە بـۆ ناسـینی ئیتیمۆلـۆژی وشەكان. لە هەمـوو ئەو شوێنانەی پێم كراوە ئەم كارەم كـردووە، (ژابـا) زۆر بـە دەگمـەن وشـە توركی و ئەرمەنییەكانی ناسیوەتەوە بێ ئەوەی ئاماژە بە ڕەگ و ڕیشەیان بكا. لـەم حاڵەتـەدا ئاسانە ئەوەی لایەن (ژابا) یان له لایـەن مـن گـوتراوە بناسرێتەوە، چونكە ئـەوەی پەیوەنـدی بەمەوە هەبێ خراوەتە پێشەوە، بۆ نموونە (ژابا) نوسیوویەتی: ((طغا_tyga) аMλъкИчБ ، аρm я нNън) مێردمندالّ بە ئەرمەنی)) منـیش بـەم جـۆرە نووسـیومە: ((تغـا_tyga، مێردمنـدالّ بـە ئەرمـەنی، (وشـەكە لـە بنـچینەدا ئارامییـە، بڕوانـە: Fr. Muller, Sitzungsberichte der Wiener Akad. XLI, 13)) وشـەی ((پـوخین_pokhin، هەویر، جۆرێك لە هەویر، لە ئەرمەنی دەنووسرێ pokhint))لە بەرامبەری من ئەمەم ئیزافـە كـردووە ((پـوغین بـەراورد بكـە بـە (پـوخین) ی ئەرمـەنی)) چـونكە ڕێنووسـی ئەرمـەنی بـە ڕێنووسی فرەنسی تۆمـاركردن پڕلـە تەمومژییـە، دەبـێ بـزانین ئـەو پیتانـە چین لـە ئـەلفوبێی ئەرمەنی و لە گەڵ ئەم نموونانەش بەراوردیان بكەین وەك: اخپین، امان، انقاربە، حمدلە، پونـك، صوفی، بەم جـۆرە ئیتیمۆلـۆژی وشـەكە دەناسـرێتەوە ئەگـەر لـە جێگـای ئـەو تیرەیـەك (_) دابنێن كە لیّی نوقسانە، وەك بـۆ نموونـە وشـەی sawirسـەختە ماناكـەی بگـرین، بـەڵام كـە تیرەیەك لە نێوان w_a دادەنـێین (sa_wir) مانـای وشـەكە خـۆی بەدەسـتەوە دەدا، چـونكە دەبینین لە فەرهەنگەكە بـەم شـێوە لێـك جیاكراونەتـەوە. (ژابـا) لـە نـاو كۆكراوەكـانی وشـەی (wir)ی بەكارنەهێناوە، دەشێ ئەمە پەیوەندی بەوەوە هەبێ كە ئەم وشەیە تـەنیا لـە حاڵـەتی لێكدراو یان داڕێژراو هەبێ، وەك sa_wir، ci_wir. وشەی كلە (كەدەكاتە ئەندامی نێرینـە)

له ناو فەرهەنگەکی ژابا نەهاتووە، کە چی دەبینین لە وشەی لێکدراوی sa_kule هاتووە کە (ژابا) بە هەڵە نووسیویە (ساقولە) ڕێگا بە خۆم دەدەم هەندێ لەو نموونە زۆرانە بهێنمەوە کە ناسینەوەیان لە ڕووی ئیتیمۆلۆژییەوە دەوەستێتە سەر چۆنیەتی نووسینی هەر وەکو چۆن کۆمەڵێك دەنگی زمانی عەرەبی لە تورکی و لە کوردی لە گۆکردن یەکن، سەرەنجام دەبێ دەست نیشانی دەنگە بنچینەییە عەرەبییەکە بکەین. ئەمەش ناسینەوەیان لە ناو وشە بەکارهاتووەکاندا ئاسان بوو، بەڵام لێکدانەوەیان بەهۆی ئیملای خراپ زۆر سەخت بوو کە سیفەتێك و شێوەیەکی نامۆ دەدەنە وێنەی وشەکان کە بەهۆی خوێندنەوەوە لە یادداشتمان جێگیربووە. لە دەستنووسەکەی (ژابا) فۆرمی پیتە فارسی و کوردییەکان لە لایەن مەلایەکی کورد نووسراون (ئاماژەیە بە مەلا مەحمودی بایەزیدی کە لە گەڵ (ژابا) کاریان کردووە. وەرگێڕ) کە هەندێ جار ئەم پیتانەی خوارەوەی لێ تێکەڵ بووە. وەك نووسینی (ا) بە (ع) بۆ نموونە نووسیویەتی: عرد، عسمان، عور، ابره، اسر، الف، الاو، الیل، اویز، اویکین، ماجون، اویکین، قوره، متعاهد، ماجون، مانەکی، نال بەرامبەر بە ارچ، اسمان، اوز، گعن، عبره، عصر، علف، علو، علیل،عوز، عوقین،قرعه، متاحد، معجون، معنفی، نعل، لە لایەکی دیکە (ت) و (گ) تێکەڵی یەکترکردووە، وەك: گرس، سومت، تارش، تورەفی، تاوان، توری، کگ بەرامبەر بە: ترس، سماگ، گرش، گریفی، گوان، گوری قت. بەڵام بە دروستی نووسیویەتی تیدا (کە کورتکراوەکەی تی_یە) بەڵام بە هەڵە نووسیویەتی گرا بەرامبەر بە تیرا (کە پەیوەندی بەهەمان وشەی پێشووەوە هەیە)و زۆر جاریش ئەم دوا فۆرمە بەشێوەی گیر نووسراوە (کە دەبێ بنووسرێ تیر_fleche) ئەم وشەیەی جارێك لە شێوەی بیتك جارێکی دیکە بیتیك، جاری سێیەمش بە بگیك نووسیویەتی. لە فەرهەنگۆکی فرەنسی_ڕووسی_کوردی نووسیویەتی:(چاندینا توڤی) لە تەنیشت ئەمە نووسیویە (گوڤ چاندین) لە لایەکی دیکە، دیسان ق و ك تێکەڵ کردووە، وەك: بلق، اوکین، فریکین، کورگان، کدك، کاراول، کاشا،کولە، کیرو، قیل بەرامبەر بە: بلك، عوقین، فریقین، قرگان، قرق، قشا، قولە، قریڤ، کل، لە فەرهەنگی فرەنسی_کوردی نووسیومانە (کوربان برین) بەرامبەر بە (immoler) بەڵام قربان کرین بەرامبەر بە (قربانی کردن sacrifier) وشەی (قالافسك) کە بە مانای دانیشتن دێ وەك ڕۆژهەڵاتیەکان، ڕاستیەکەی بریتییە لە (کالافیسك رونشتین) واتە لەسەر چینچکان دانیشتن. بۆ وشەی کون (trou)نووسراوە کن ،کون ، قون .پیتی ز، ژ، چ، ڤ بە تێکەڵی نووسراون، وەك: ارز، امزا، ازین، زخم، زرباب، زڤی، زیز، زیق، زراڤ، موبزیر، میزر، نبز، لە جیاتی وشەی ارز، امضا، ایزن، ضخم، ضرباب، چوی، چیق، ظراظ، مبذر، میطر، نبچ نووسراون. لە

شوێنێکی دیکە س وص تێکەڵ کراون وەك: صاق، صاتل یان صتیل صمر، صوتال، صور، صوند، ساپ، سارك، سای، سوبە، سحان، مقصر لە جیاتی ساق، ستل، سمر، سوتال، سور، سوند، صاث، صارق، صای، سبح، صحن، مقسر. لە لایەکی دیکەوە دەنگی د وگ و چ تێکەڵ کراون، وەك: دمان، مصدر لە جیاتی چمان، مسطر. (بەرامبەر بەگ_ی ئەمڕۆیە_وەرگێر)لە غ تێکەڵ کراوە، وەك: کوبار، کبرە، کیژ، کالقاندین، کنکی (ئەمەی ژابا تەواوترە نەك قنغی) لە جیاتی: غبار، غبرا، غژ، غلقاندین، قنغی نووسراون. ح و ه_ش بە هەمان شێوە تێکەڵ کراون،وەك: ارزهال، موساتە، فتە،حاسین، حزار، حزم، حفت، حفتە بەرامبەر بە عرضحال، مسطح، مفتح، هاسن، هزار، هضم، هفت، هفتة. لە تەنیشت گیری حژیران نووسراوە هژیر. کە ئیتیمۆلۆژی وشەیەك بە تاریکی بمێنێتەوە، دەبێ گومان لە ڕێنووس بکەین. ژابا نووسیویە(طاسة)من ڕەگی ئەم وشەیە نازانم لەبەرئەوە نووسیومە (تاسە) هەڵبەت بە (ت)ی ئاسایی.زۆر درەنگ بنچینەی هەندێ وشەم بۆ دەرکەوت وەك: وشەی صولوغ (زنجیر، پەتك، کندر، وەرگێڕ) کە لەو بڕوایە دام لە وشەی عەرەبی (سلوك) هاتووە کە دەبێ بەم شێوەیە (سلوك) بنووسرێ. (ڕاستییەکەی دەنووسرێ:سلك_واتە حبل ... وەرگێر) وشە بێگانەکان بە گشتی لە زمانی کوردی دەگەڕێنەوە بۆ فارسی و تورکی عەرەبی، لە لایەکی دیکە دەبینین زۆر وشە هەن لە فارسی و کوردی وەکو یەکن، لە فۆڕمیش بە یەك دەچن، لەبەر ئەوە سەختە بزانین ئەم وشەیە کوردی وەریگرتووە یان هەر لە بنچینەدا کوردین. کە وشەیەکم هاتۆتە پێش بەڵگەم پێ بووە کە لە فارسییەوە هاتۆتە ناو زمانی بەکارهێنراوی کوردی، لە فەرهەنگەکە نووسیومە (لە فارسییەوە) بەڵام کە وشەیەکم هاتۆتە پێش گومانم لێی هەبووە تەنیا لە بەرامبەر نووسیومە (.p) (persan_فارسی) لە هەموو حاڵەتەکان، وشە فارسییەکان لە ڕێگای تورکییەوە جێگایان لەناو زمانی کوردیدا بۆتەوە، ئەمەش مانای وایە کە ئەم وشەیە لە پەیوەندیدا نەماوە لە گەڵ فارسی، لە زۆر حاڵەتدا دەشێ پەنجەنومای ئەوە بکەین کە وشەکانی فارسیی نوێ لە شێوەی تورکی گۆ دەکرێن. هەمان دیاردە بەرامبەر بە گەلێك وشەی عەرەبی هەستی پێدەکرێ، دەشێ بۆ زۆربەیان ڕاست بن، بەڵام وشە عەرەبی وسریانیەکان (زمانی سریانی کە هەندێ جار بە ئاشوری ناوی دێ_وەرگێڕ) ڕاستەوخۆ بێ زمانی نێوان هاتوونەتە ناو زمانی کوردی. گفتوگۆم لە بارەی هەندێ وشەی وەرگیراو کردووە کە لەڕێگای تێبینی فۆنەتیکییەوە گرینگییم بە شێوازی هاتنیان داوە، ئەمەش لە بەرگی شەشەمی (گۆڤاری زمانەوانی) لاپەڕە (٨٩) ولاپەڕەکانی دوایی بڵاوبۆتەوە. لێرەوە هەوڵدەدەم نموونەیەك لە فۆڕمێك بهێنمەوە کە زۆر کوردییە، وێڕای ئەمەش وێنەیەك لە فۆڕمێکی دیکە کە لە فارسییەوە لە ڕێگای تورکییەوە هاتۆتە ناو زمانی کوردی. وەك: باژێڕ کە بە مانای شار

دێ، فۆڕمی بازار فۆڕمێکی فارسییە و بە مانای بازار دێ کە بەم شێوە چۆتە ناو زمانی تورکی، ئینجا لە ویشەوە بۆ کوردی. هەر لەبەر ئەمە لە کۆتایی لێکدانەوەکەی باژێر نووسراوە (بازار .p) بەڵام لە کۆتایی لێکدانەوەی بازار (bazar) نووسراوە (بازار .du pers) لێرە و لەوێش ڕێنووسەکەم راست کردۆتەوە، بۆ نموونە وشەی (beiv) کە دەکا باوی یان بادام، ژابا بە (بعو)نووسیویەتی کە هەڵەیە و دەبێ بنووسرێ (باو) چونکە پیتی (d) کە لە وشە فارسییەکە گۆدەکرێ و دەمێنێتەوە (بادام) بۆ (ع) ناگۆڕێ کە پیتێکی نامۆیە لە فارسی، بەڵکو لاواز دەبێتەوە و بە (h) گۆ دەکرێ پاشان بزر دەبێ. (ئەم دیاردەیە ڕاستە لە وشەی باهیڤ_ی کرمانجی بە دەردەکەوێ. لەزارەکانی دیکە دەبێتە باوی، بادام، وەکوخۆی دەمێنێتەوە. وەرگێڕ) من لە جیاتی شیما (مۆم) نووسیم شمع، لە جیاتی مورەکب نووسیم مرکب، لە جیاتی رایس (سەر) نووسیم ریس، وشەی (انی) (نیوچەوان، هەنیە، ئەنیە_front) بەم شێوە گۆدەکرێ (ani,eni) کەچی ژابا بەرامبەر بە (ani)نووسیویە (عنی) بۆ (eni) یش نووسیویە (انی). وشەی فارسی کمان (arc) هەندێ جار بە کڤان نووسراوە هەندێ جاریش بە کیوان (کە دیارە ئەم دوو وشەیە مانایان جیاوازە_وەرگێڕ) بەرامبەر بە وشەی کوردی (mearis) کە بە مانای (زوج مخدوع) دێ نووسراوە ماربز و معارز لە جیاتی معرص. هەندێ جار لە ناو فەرهەنگەکە لە ئەنجامی ڕێنووسی جیاجیا بە دوو جۆر هاتووە، وەك هژار و هیژار. ژابا نووسیویە (ڤەجنوکە)کە مانای کەسێکی جنۆکە لێدراو دێ، لە تەنیشتی نووسراوە: ڤەجنقین، کە بە مانای زەندەق چوون وترسان یان تۆقین دێ، لە راستیشدا هەر دوو وشەکە یەك ڕەگ و ڕیشەیان هەیە. بەپێچەوانەوە (ژابا) هەندێجار دەنگدارێکی کورتی بە درێژ نووسیووە، وەك قر (کیر: واتە جارێك) بە قیر. بەردەوام شێوازی نووسینی (ژابا) م لەم رووەوە راست کردۆتەوە لەمەش ئەو پەیڕەوەم بە کارهێناوە کە لە زمانی تورکیدا هەیە لە لەیەك جیاکردنەوەی سیلابەکان، وەك (ژابا) نووسیویە (موجیویر) من نووسیومە (مجور) لە گەڵ ئەمەش لە زۆر شوێن بە هوشیارییەوە تاوتوێی ئەم کێشەیەم کردووە،چونکە لە هەندێ حاڵەتدا لە زمانی کوردی دەنگدارێکی درێژ دەکەوێتە بەرامبەر دەنگدارێکی کورتی فارسی، وەك لە (کیم) ی کوردی و (کیم) ی فارسی بەرچاو دەکەوێ (ژوستی مەبەستی (کێم) ی بەم شێوەیە لە کرمانجی هەیە_وەرگێڕ) وشەی garecik (جومگە لە لای Rhea) لە فارسی بە مانای کرمچە دێ دەنگداری دوای پیتی(g) لە زمانی پالیوێیرانی بوونی نیە. پێشگری چاوگی (in) هەردەم کورتە، بەڵام لە هەندێ حاڵەت درێژە، ئەمەش لە حاڵەتێکدا دەردەکەوێ کە خۆی دەگەیەنێتە بابەتێك یان فۆڕمێك بە دەنگدار کوتایی دێ. لێرەوە شێوازی یان ڕێنووسی (ژابا)

م پاراستووه، ئەوەش دەخەمە بەرچاوی خوێنەر کە ئەم ڕێنووسەی (ژابا) وەك پلانێك بەکاری هێناوه، ئەوه پیشان نادا کە هەردەم دەنگداری درێژ بوونی هەیە. پیتە کوردییەکان زۆرجار لە دەستنووسەکە (هی ئەم فەرهەنگە) دەنگداری (e) هەردەم لە ناوەڕاستی وشە نووسراون ، ئەمەش ڕێنووسێکی هەڵەیە کەهەندێ جار لە لای خەڵکی کوردیش بەم جۆرە دەنووسرێ وەك: دستە خوان_destekhan، لە فارسی: دست خوان دەنووسرێ . دەنگداری (e)خراوەتە نێوانەوە بۆ سوك کردنی گروپی sty ، دستەدار_destedar، بەرامبەر بە dest _dar ، دستە شور_deste-šur (چەکی سپی) بەرامبەر بە dest-sur (کە دەکا دەست بەشیر) دستەگرتی _destegirti (کە بە مانای دەسگیران دێ) لە تەنیشت فۆرمی تەواوی خۆی destgirti دانراوه (بڕوانە: دست). شیرەسوار_Šīresuvār مانای جیایە لە شیرسوار Šīrsuvār، دەبێ لێك جیابکرێنەوه .Šīremir _شیرەمر (کە بە مانای ئازا دێ) لە فارسی شیرمرد _ه کە بە مانای پیاوی شێر دێ. کورەمار (کە بە مانای جۆرە مارێکی تایبەتی دێ لە بەرامبەر kor_mar دانراوه کە بە مانای مارێکی دیکەی بێوەی دێ. هەندێ جار من وشەیەك یان فۆڕمێکم لە فەرهەنگەکە دابەشی دوو فۆڕم کردووه، بە تایبەتی لەو حاڵەتەی کە (ژابا) کۆمەڵێك مانای بۆ وشەیەك داناوه کە هۆیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ وشەی جیاجیا بە هۆی یاسای فۆنەتیکی جیاجیاوه بە درێژایی مێژوو گۆڕانی بە سەردا هاتووه. بۆ نموونە (ژابا) دوو مانای داوەتە وشەی (رو) بە مانای روخسار و ڕوومەت هاتووه، لە مانای یەکەم وەك فارسی (رو) بە کارهاتووه، لە هی دووەم بەرامبەر بە (رخ)ی فارسی دانراوه، وشەی رو دیتین _rū_dītin (کە بە مانای بوونی روخسارێکی چرووك دێ) بە پێچەوانەوه لەلایەن (ژابا) (رو) بەرامبەر بە روخسار دانراوه، لە کاتێکدا (رو) راستەوخۆ بە مانای روخسار یان دەم وچاو دێ . هەمان شتی بەرامبەر بە وشەی (روبون) کردووه کە هەردوو مانا دەدا لە فارسی و لە کوردی. (ذابا) لە بەرامبەر وشەی (درون) هەردوو مانای دروێنە و (دوورین) ی داناوه بۆ وشەی (mōlé) دوو مانای داناوه، وەك بێل و ئارجیل یان گەچ. لە یەکەم بەرامبەر بە (مالە)ی فارسی دەوەستێ (کە ڕەگەکەی دەگەڕێتەوە بۆ mard) لە هی دووەم بە هەمان وشەی لیتوانی (mólis)دەچێ کە بە مانای ئارجیل یان گەچ دێ . گەلێ جار زمانی کوردی ئاوەڵناوی عەرەبی وەردەگرێ وەك ناو بەکاری دەهێنێ، هەندێ جاریش بە پێچەوانەوه، بۆ ئەمەش بڕوانە ئەم سەرچاوەیە، ڕێزمانی زمانی فارسی، نووسراوی M.Vullers لاپەڕە٧٧، ئەم تێکەڵاوکردنەم نەك هەر لە لای (پێرگارزۆنی) هەست پێکردووه، بەڵکو (ژابا) ش هەمان شتی کردووه، بەڵام من دەستکاریم نەکردووه ئەگەرچی هەستم کردووه دیاردەیەکی هەڵەیە .دەبینین (تحمل کرین_tehamul kirin)بە مانای خۆڕاگرتن دێ، کە ڕەگەکەی لە عەرەبییەوه (تحمل)ە، بەڵام

دەبینین ژابا بۆمانای (content) هـەمان شـتی دانـاوە، ئەمـە ڕاسـت نیـە، چـونکە ئەمـەیان پەیوەندی بە (متحمل) ەوە هەیە کە دەشێ پێشگری رابـردووی بزربـووبێ، پاشـان ئـەم فۆڕمـە لەگەڵ (تحمل) زیاتر دەگونجێ. پێر گارزۆنی مانـای سـروودی کلێـسای داوەتـە وشـەی (تمجیـد) بەڵام (ذابا) بە مانای شکۆمەندی بە کاری هێناوە، بەڵام بە ڕای من دەبێ وشەی (مجید) بۆ ئەم دوو حاڵەتە بە کاربێ. (... لەو باوەڕەدام بۆچوونەکانی (ژابا) و پێرگارزۆنی گونجاوترن لـە هـی ژوستی _وەرگێر) وشەی (بە حاصلات) بە مانای (زۆری بـەرووبوم بـە کارهـاتووە) دەبـێ بـە مانـای(ayant abondance de produit _هـەبوونی بـەرووبوومی زۆر) بـێ، پێدەچـێ ئیملاکەشی هەڵەبێ، دەبێ بنووسرێ (بە حصیلت) (لەمەش پێدەچێ فێردیناند ژوسـتی لەسـەر هەڵەبێ_وەرگێڕ) وشـەی (حـسود_hasud)بـە (housoud) نووسـراوە کـە بـەلای (ژابـا) بـە مانـای (ئێرەیـی_envie) بـە کـار هـاتووە، لـە لای (پێرگـارزۆنی) یـش هـەمان وشـە بـە (ahhsud)هاتووە کە مانای (یەکێك ئیرەیی هەبێ) دێ، (لێـرخ) دەنووسـێ (hasid) کـە لـە عەرەبییەکـەی نووسـراوە (حـسد) کـە دەکـا (ئێرەیـی_envie) حـسود یـان حاسـد (بـە مانـای یەکێکی حسود دێ) بە کارهاتووە. دەشێ (hasud) گۆکردنی تورکی بێ کە بە عـەرەبی پێـی دەگوترێ (حسد) هەروەکوچۆن دەگوترێ (vaquf) بەرامبـەر (وقـف) (لێـرەش لـە و بڕوایـەدام (ژابا و گارزۆنی) راستی بۆچوونە، ژوستی زۆری لەسەر رۆیشتووە_وەرگێر) بۆ وشـەی (حوجـە) کـە بـە مانـای پێویـستی دێ و عەرەبییەکـەی (حوجـە)یـە، بـەڵام (گـارزۆنی) بـەو مانایـەی لێکیداوەتەوە کە (من پێویستم هەیە یان پێیە ...)چونکە ئـەم مانایـەی دوایـی زیـاتر وشـەی (محتاج)ی لەگەڵ دەگونجێ. (پێرگارزۆنی) وشـەی (sahhr)ی بـە دوو مانـا لێکداوەتـەوە، وەك: (سحر) و (ساحر) بەڵام (ژابـا) بـۆ یەکـەم دەنووسـێ (sihir) بـۆدووەمیش دەنووسـێ (sahir) ئەمـەیان تـەواوترە. گـەلێ جـار فرمـانی (کـرن_kirin) (fair) بـە زەمـەنی رانـەبردوو بەکارهاتووە، وەك: (ahhkem) کە دەبێ بە (hekem) بگوترێ وەك: hekem kem ، واتە حـوکم دەکـەم، لـە کاتێکـدا (ahhkem) بـە مانـای هێـز و تونـدوتۆلی دێ. بـەڵام لـە لای (ذابا)(hakim) بە مانای حـاکمی ویلایـەتێك هـاتووە و ahhkem kem) زیـاتر بـە مانـای حوکمکردن دێ)، (...) بـەم جـۆرە دەگـوترێ: qāšmer kem ، واتـە گاڵتـە دەکـەم، xāin kem واتە خیانەت دەکەم، وشەی(مکر)بە مانای فێـڵ وتەڵەکـە لـە لای (ژابـا) هـاتووە، کـە دیـارە عەرەبییەکـەی (مکـر)ە کـە هـەمان مانـای هەیـە، کەسـەکە دەبێتـە (مـاکر) وشـەی (مولود_mevloud) واتە لەدایکبوون کە لە عەرەبییەکەی بە مانـای (لـەدایکبوو_né) دێ، شوێنی لەدایکبوونیش بەرامبەرەکەی (مولد)ە، لە لای پێرگـارزۆنی(مولـود) بـە مانـای یـادی

لەدایکبوونیش هاتووە (...) بە پێچەوانەوە ئاوەڵناوی (rehim)لە لای (Rhea) بە مانای (هاوسۆز) بە کارهاتووە، لە لای (ژابا) بە مانای(هاوسۆزی) هاتووە ئەمە ناشێ هەڵەی زانایەکی لەم ئاستەبێ، چونکە دەگوترێ (be rehīm) و (rehīm kirim) لە عەرەبی هاوسۆز بەرامبەرەکەی (رحیم)ە، بەڵام (هاوسۆزی) بەرامبەرەکەی (رحمە)یە کە لە کوردیش هەیە. ئەگەر هەر وشەیەك بنچینەکەی کوردی بێ، بۆ من شتەکانی نامۆ دەکەونەوە، بۆ نموونە وشەی (دیار_Diyăr) دەبێ ئاوەڵناوێك بێ، لە فارسی وشەی (دیدار) هەندێ جار بە مانای (ڕواڵەت و بینراو) بە کاردێ، لەم حاڵەتە دەبێ کورتکراوەیەکی (پدیدار) بێ (وشەی دیار بە هەمان ئەو مانایە دێ کە ژوستی لە فرەنسی: apparent و visible _ی بۆ داناوە وەرگێڕ) وشەی (du_del)لە لای پێرگارزۆنی بە مانای (دڵپیس و دڵپیسی) هاتووە، بەڵام دەشێ ماناکەی لە (dudeli) نزیکتربێ. وشەی(čāpykdesti) لە لای ژابا بە مانای (سووکی ولێوشاوە) هاتووە، بە ڕای من فۆڕمی راستی ئەمە: (čāpykdesti)یە، چونکە:(-čāpyk dest) بە مانای چالاك و وریا دێ. هەندێ جار وەرگێڕانی هەندێ ڕستە بە هەڵە هاتووە وەك: (فرصت ژ دست چوین_laisser échapper l'occasion) باشترە بنووسرێ (فرصت ژ دست دچە_furset ži dest di_če کە بە فرەنسییەکەی دەکا (L`occasion s'échappe de (la main هستك ژ جە درکتین_hestik ži jih der_ketin) بەم جۆرە وەرگێڕدراوە: (déboiter , disloquer un os) کە دەکاتە (شەلین، لە باریەك چوونی ئێسکێك) پێم ڕاسترە بنووسرێ هستك ژ جە درکت_un os s'est disloqué) (وەرگێرانەکەی ژوستی راسترە_وەرگێڕ) بەرێز ژابا لە وشەی هلاتین کە دەکا (selever, paraitre) مانای (هەڵاتنی هەوێرێك)ی داناوە، بۆ ئەم حاڵەتە ڕاسترە بگوترێ (Lever) کە باس لە هەویر دەکرێ دەگوترێ:(La pâte Lève) (ئەم لێکدانەوەیەش ڕاسترە لەوەی ژابا) زۆر وشە هەن لە ڕووی ئیتیمۆلۆژییەوە لێك نەدراونەتەوە، هەندێکیان بە ڕواڵەت دیارن ئێرانین، ئاڵۆزیی دۆزینەوەی ڕەگی ئێرانی یان هیند و ئۆروپی بۆ ئەم وشانە نەدەبووە کارێکی سەخت، بەڵکو ڕەنجێکی بە خۆڕایی، چونکە ڕەگی تەواو تا ئەو کاتەی پشت بە ڕاوبۆچوونی تاکەکەسی ببەستێ و فۆڕمی دیکەی هاوشێوە یان پەیوەندیی دروست نەدۆزرێتەوە جێی گومانە. زمانی کوردی هەندێ جار هەندێ فۆڕمی وەرگرتووە کە لەم فەرهەنگەدا بوونی نییە، وەك بۆ نموونە:وشەی(شورەتان_Šuretān)کە بە مانای (rigole, goutiere _ جۆگەوجۆبار، ناودان...) دێ، لە دوو وشەی ئەرمەنی پێکهاتووە، بەڵام ئەم پێکهاتنە لە ناو ئەوکتێبانە دەرناکەوێ کە لەبەر دەستی منیان داناوە . پاشان، گەلێك وشەم وەکو خۆی هێشتۆتەوە، لەو بڕوایەم بنچینەکەیان عەرەبییە، بەڵام من ڕەگە سەرەتاییەکانیان نازانم. هەڵبەت شارەزایەك لە

عەرەبی (قسەکردن) دەتوانیٚ ئەم کارە بکا، بێگومان ڕێنمایی لەم جۆرە دەشیٚ لە لایەن خوێنەری شارەزای ئەم فەرهەنگە هەستی پیٚ بکریٚ و بخرێتە سەری. لەم بارەیەوە کاری من لەسەر ئەم فەرهەنگە بە ناتەواوی دەمێنێتەوە، دەبیٚ ئەوە لە بەرچاو بگیریٚ کە بۆ دۆزینەوەی ڕەگی وشەیەك لە ناو زمانە ئێرانیەکان و زمانی تورکی و عەرەبی گەڕاوم، هەروەها پەنام بردۆتە بەر زمانی سریانی(ئاشوری) ئەرمەنی، زمانی گورجی و زارەکانی داغستان ...هتد، تەنیا لە یەك حاڵەتدا وشەیەکی زمانی بۆهیمی _م دۆزییەوە وەك وشەی (قڕپین) (لە فەرهەنگەکە ئەم وشەیە بەم چەشنە نووسراوە، بە ڕێنووسی ئەمڕۆ دەبێتە: قەراپێن، بەرامبەرەکەشی بە فرەنسی نووسراوە révolte واتە شۆڕش، یاخی بوون، ڕاپەڕین_وەرگێڕ) بۆ دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگەکەی (ژابا) پشتم بە لێکۆڵینەوە نایابەکانی (لێرخ_lerch) بەستووە، هەموو ئەوانەش کە لەدوای ئەم لێکۆڵینەوانەی لێرخ بڵاوبوونەتەوە لەم فەرهەنگەدا ناویان هاتووە، تەواو.

(فێردیناند ژوستی_Ferdinand Justi)

سەرچاوە:

_M.August Jaba, Dictionnair kurde_Francais,Publie Par Ordre De L`Academie Imperial De Sciences, Par Ferdinand Justi, St.Petersbourg, 1879_pp.463.